

IX.

(1568.) Erdély ez évi vallásügyi törvénye. Dávid Ferencz a gyulafejérvári második nagy hitvitán. Kolozsváratt a magyar polgárságjogot nyer a piaczi nagy templom közös használatára. Az unitárius hitvallás, mint a város megmagyarosodása eszköze. Dávid F. egyház-irodalmi művei. A fejedelem és az ország nagyjai az unitárius hitvallásra térnek. Dávid F. unitárius püspökké választatik. Egy hagyomány lelkesítő emlékezete.

Az 1568. év nagy események éve Dávid F. élete és az erdélyi reformatio történetében, melyek sorát a január 6—13. országgyűlés vallásügyi törvénye nyitotta meg. „Urunk ő felsége — így szól az — a mint az ennekelőtte való gyűlésekben országával együtt végezett a religio dolgáról, azonképen a mostanin is ezt megerősíti, hogy t. i. a prédikátorok minden helyeken hirdessék az evangeliomot, kiki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszeritse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de tarthasson oly prédikátort, a kinek tanítása ő neki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se mások a prédikátorokat meg ne bánthassák, a religioért senki ne szidalmaztassék, az előbbi constitutiok szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegeessen; mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból leszen, mely hallás Isten igéje által vagyon.“¹⁾ Mekkora különbség az itt nyilatkozó fölvilágosult s valódi keresztény szellem és a között, mely Német- és Svájcországban, sőt csak a szomszédos határokan kevéssel túl is börtönbe záratta a hit tárgyaiban különbözően gondolkozókat. Mintha Erdély és a Tiszavidék a föld két távoli égöve alatt feküdt volna! Pedig az igazság nem szokta kerülni a világosságot, sőt inkább ragyog a fényben, mint a sötétségben, hol minden szinnel egyezik. A tapasztalás azt mutatja, hogy ügyökben nem biznak azok, kik azon igyekeznek, hogy az elmékre békó vettessek s a tudomány fáklyája kialudjék. Nagy elmekorlátoltság, fanatismus kell ahoz, hogy valaki a tisztultabb vallás és kegyesség érdekét, az örök bölcseségnek bennünk levő legvilágosabb képét, az isteni ész szellemét a tudatlanság ködével kívánja elhomályosítani, s nagy lelki együgyűség másfelől, hogy az okosság iránti ösztönszerű vonzalommal megáldott ember, a ki az oktalan állatokat épen ebben haladja feljül, Isten e drága ajándékát magától elragadtatni engedje. . . . Mint a természet, égre nyuló köszálait: oly magasan helyezi e törvény Erdélyt nagy és művelt országok fölébe; örök hirdetője lesz ez János Zsigmond unitárius koronás fejedelem és az akkori törvényhozók bölcsességének, úgy, mint igazságérzetének. A történetírónak joga van e tárgyról büszke önérzettel szólni, kötelessége az ősök szabadelvűségéről tisztelettel emlékezni meg. A vallási türelem Európában az unitárius hitvallás

¹⁾ *Erdélyi Országgy. Emlékek.* II. köt. Buda-Pest, 1877. 343. l.

születése és megerősödése korával esik egybe, annak és Erdély történetének teszi egyik legfényesebb lapját. Csak ily uralkodó és törvényvédpaizsa alatt volt lehetséges a *Háromság* és *Istenegység* felett ez évben Gyula-Fejérváratt Dávid F. és Melius P. között folyt második nagy hitvita, egyike a XVI. század következményeiben legfontosabb theologiai harczainak, a melyben a polgári hatalom és tények, a conciliumok és szentatyák, a theologia és józan okosság, az ékesszólás és dialektika, a gúny és megfélemlítés minden fegyverei fel voltak használva a győzelem érdekében.

A harczot most is Melius kezdette meg, meghíván Dávid F.-et és Blandratát elébb a január 6-ki szikszói, az megszakadván, a febr. 2-ki debreczeni zsinatra, ösztönözve a magyarországi superintendentiákat önvédelmük végetti zsinattartásra, egyházi küldöttség által kérve fel Svendi Lázár kassai császári parancsnokot, hogy a kormányzása alatti országrészben azt ne gátolja, sőt mozdítsa elé. A nyilvános iratok jel-szava: a *Trinitas* védelme volt az *Antitrinitáriusok* ellenében — az ellenszenvköltés jól választott módja s biztos izgatási eszköz. A Tiszán inneni és túli superintendentiákhoz 1567. nov. 15. szétküldött egybehívó értesítvén a papságot: „hogy Arius, Photinus és Serveto a világban újból megjelentek, nyilván harczot izenve a Szentháromságnak, és a Fiu-istenségnek, s ha bátran ellene nem állanak, ismét a hajdani háboruságot támasztják föl, serkentette, ne aludjanak, de ébren vigyázzanak, hogy őket az ördög eszközeivel együtt legyőzzék, az Ige világa közöttük égve, Isten egyháza épen maradjon meg; e célból az atyafiak a szükségesekkel ellátva a kitűzött helyen jelenjenek meg. A vitatételeket, melyek eddig kezeikhez eljutottak — mondja tovább a felhívó — s melyek Isten igéiből vannak véve, olvassák, vizsgálják meg, támogatásukra gyűjtsenek érveket s bizonyításokat, hogy Arius annál bizonyosabban megszégyenitessék. A körlevelet maguknál soká ne tartsák, de küldjék gyorsan tovább.“¹⁾ A kassai parancsnoknál kérésöket avval indokolták, hogy: „az eretnekség azon vidéken is nemcsak lábra kapott, de már-már erőt vesz, ha a tábornok terjesztőit megczáfoltatván, Isten fia dicsőségét meg nem védi, az ellenfél száját be nem tömi, s mint tette a külsővel, a belső ellenséget is le nem győzi. Kérik, küldjön zsinatukra személyest, a ki végzéseikre figyelmezzon, a féktelenkedőket zabolázza meg, az Arius érzelműeket kényszerítse a zsinaton megjelenni, különösen Egri Lukácsot, a ki Ungváratt lappang, a Tiszántúli papoknak adjon szabad menlevelet, s a felső városok papságát szorítsa rá, hogy ez ügyben velök tartsanak.“

Ily szellemű Melius zsinati egybehívója is. „Az utolsó időkben — ugymond — némelyek eltávoztak a hittől, kóbor lelkekre s ördögi tanokat hirdető ravaszok beszédeire hallgatva. Oly emberek támadtak, kik csak magukat szeretik, önmaguk előtt bölcseneknek látszanak, kevélyek, dicsőségkeresők, veszekedők. A vetélkedés és egyenetlenség magva a kevély lelkekkel vele születik, s a sátán tüzének nyila gyújtja föl

¹⁾ *Lampe* . . . 174—75. ll.

azt bennök. Így költötte fel Blandratában és Dávid F.-ben Arius és társai régi, Serveto és Gentile újabb eretnekségeit. Ezek tagadják a csecsemők megkeresztelése szükségét sat. De a mint amazok utálatos, pestises eretnekségét az Ur szája lehelletével és az igazság tüzével összezúzta és kioltotta, Arius, Cerinthus és Gentile tragikus véget értek, Servetot a keresztények hamuvá égették: szintugy nem lehet kételkedni az iránt, hogy a skorpiók pestises utódi, a viperák ezen szülötti is Isten igazságos ítélete által ily tragikailag fognak kimulni. Minthogy a rosznak naponta sokasodásával ez eretnekek az egyház egén fáklyák és üstökösökként ragyognak: szükség ellenökben magukat a tudomány és szentírások védeszközeivel fölfegyverezniök, főképen *Sabellius* ellen, a ki a Jehovában a három külön személy létét, *Arius* ellen, ki a három egységét tagadta, *Samoseta* Pál ¹⁾ ellen, a ki csak az Atyát mondotta önmagától való, öröklétü és személyü igaz Istennek, a Fiut és Szentlelket annak erőnyilatkozványának, minő a lélekben az elme és akarát, de nem önlétü személyeknek; végre *Photinus*, *Arius* és *Macedonius* ellen, a kik a Krisztus és Szentlélek istenségét tagadták. Dávid F. és Egri Lukács is, mint *Sabellius* és *Serveto*, tagadják, hogy az Ige mindeneknek előtte az Atya lényéből született, tehát Isten fia lett volna, a maga Jehovaságáért, hanem csak testi természetére nézve; a Szentlélek sem származott az Atyától személyileg, hanem csak az Isten külön-külön kinyilatkoztatásai szerint. Szerintök is egyedül az Atya öröktől fogva való, a Krisztus nem, ez fogantatott és született. . . . Elküldötte — jegyzi meg tovább — e felhívást erdélyi ellenfeleikhez is, fölkérve őket köztük megjelenésre, kik már többször voltak náluk, s ha a világosságot kerülve el nem jönnek, eretnekségeiket a sátán országa sötétségében származottaknak fogják nyilatkoztatni.“ ²⁾

Ezeket látva, lehetlen volt Dávid F.-nek Melius szándékairól tisztába nem lenni. Az egész katholikus világtól gyűlölt nevekre, a sötét századok zsinatainak eretnekirtó határozataira hivatkozás, Serveto megégetésének kárörvendő fölemlegetése, Svendinek a szabad szó elnyomására s elfogatásra, a papságnak ellenállásra ingerlése, óvó intés volt rá nézve a gyanús czélú magyarországi zsinatok irányában. A meghívásra azt felelte, a mit a mese írója a medvebarlang előtt kifelé vezető nyom nem látásán megbotránkozott állatnak szájába ad: E lábnyomok visszarettentnek, [*vestigia terrent.*] Arany Tamás és Egri Lukács példája szabad lelkeikben nem birtak vonzerőt ébreszteni Melius gyűlései iránt. Megjelenés helyett márczius 3-ra ők hívtak össze zsinatot Erdélyben, Thordára, a fejedelem akaratóból, mit az később Gyula-Fejérvárra tétetett át, meghíván arra, ugyanott január 20-n kelt királyi levelében a felső- és alsó pannóniai espereseket is; az ágostai hitvallásu erdélyi püspöknek és espereseknek Székelytámad

¹⁾ Pál, *samos-i* püspök, innen van egyháztörténeti neve.

²⁾ *Bod Péter*: *Historia Unitarior.* 29. l. *Lampe* . . . 176--178. ll.

várából febr. 3. költ parancslevelében hagyta meg: „hogy a *Háromság* iránt támadt kérdésnek békés eszmecsere útján elintézése, s az igazságnak kiderítése végett hirdetett zsinaton nem Thordára, hová előbb hirdetve volt, de a fontos ügyhez illő nagyobb tisztesség és méltóság tekintetéből Gyula-Fejérváratt jelenjenek meg.“¹⁾ Az indokolásban úgy nyilatkozik az erdélyi papság: „hogy ellenfelök zsinati felhívását fájlalva olvasták; rég megczáfolt hittételek foglaltatnak abban, a mint erről Melius ellen irt könyveikből meggyőződhetnek, melyek hogy oly hizelgők és hazugsággal teljeseke-e, mint ők írják, az egyház és utókor meg fogja itélni. A felhívásban mondottak közül — azt hiszik — sok az ő akaratjuk ellenére jutott bele, ők sem vártak ilyeket, minthogy főleg a kíséző iratban — a római pápa szokása szerint — a nép ellenök nyilván ingereltetik s személyök megnevezve gyalázattal illettetik. Ez csak azon kevesek gonoszsága, kik a kegyesség útjáról letértek, s a józan emberi ész és lelkiismeret egyenességétől elhajoltak. Ezért az Ur lelkétől vezéreltetve, nem hogy ők is másokat kárhoztassanak, de — bárha emberek, s a vett sértéseket visszatörölhatnák — imádkoznak most és mindenha minden őket gyalázókért s boszuságtételeket béketűrően viselik el. Figyelmeztetik őket az egyenetlenség és vizsgálkodás kerülésére, különösen attól óvakodásra, hogy tudós egyházi szolgákat a vád bebizonyítása és ítélet előtt sorbonnai magas szemöldökkel ne kárhoztassanak. Zsinatjuk kitüzött helye gyanús, maguk is láthatják, mennyire ki van téve török s német száguldozásoknak. Ehez járul, hogy azon helység papja egy vértől nem irtozó ember, a ki minden hívőknek lest hány s életére tör. Gondolják meg, minő lélekkel és lelkiismerettel vettették börtönre Kassán álnok tanácsok s hazugság következtében, kihallgatás, védelem és ítélet nélkül Egri Lukácsot! Fontolják meg, ha keresztényhez illők-e ily tettek? Kerüljék e gyalázatos tanácsokat s Melius méreggel és fekete epesárral kevert háromságos tanait. S minthogy nekik sem nem bátorságos, sem nem lehetséges az oda menetel, a hol életök veszélyben forog, s hol nincsenek biztos társaságban, ezenkívül fejedelmök akaratja az, hogy az ő egyházának tanai előtte vitattassanak meg, hogy az igazságról meggyőződhessek: bensőleg kérik őket, hogy elmaradásuk iránti ezen méltó mentségöket ne vegyék rossz néven, sőt magyarázzák jóra. De, hogy Melius győzelemmel ne dicsekedhessek, s ne hirdettesse, hogy ők a világosságot kerülik, jónak látták a kijelölt zsinatot egybehívni. Kérik őket, mint az Ur bajnokait, hogy a szellem fegyverével s Isten igéje paizsával felkészülve, hozzájok eljöni méltóztassanak. Megküldik vitatételeiket, készeknek nyilatkozván, ha az egyház akarja engedelmeskedni. Jöjjenek hát — ezek végszavaik — serény elmével. Náluk, mint eddig tapasztalták, most is a legbiztosabb helyen lesznek, atyjokfiai segélye sem fog hiányozni, s bár ellenkezők nézeteik, mindent békésen és a szelidség lelkével fognak elintézhetni.“ Sar-

¹⁾ *Urkundenbuch* der evang. Landeskirche in Siebenbürgen sat. Hermannstadt. 1862. I. Theil. 163. l.

kalatosb vitatételeiket így adták elé: „A mit az Atyáról, Fiuról és Szentlélekről a próféták, Krisztus és az Apostalok irásin kívül más emberek irtak, elvetendő. A pápások egy és három istenségi fogalma keresztényellenes. A Jehova Elohimnak egy állatra s három személyre magyarázása érthetlen kabalismus. Az egy alatt háromnak, az Atya, Fiu, Szentlélek alatt egy Istennek értése a szentírásban nincs igazolva. Téves hitfelfogás, hogy az Isten általános kifejezése a szentírásban mindig az állatot és három személyt jelenti, valamint bálványozás az imádság ezen alakja: *Szenháromság, egy Isten, könyörülj mi rajtunk!* A kik Krisztust, Istennek fiát az Atya állatából öröktől fogva születettnek, avval mindenben egyenlőnek, egy öröklétűnek hiszik, két egyenlő Krisztust, és két egyenlő Istent alkotnak. A Krisztust, a mennyiben Isten, önmagától valónak állítani, erősíteni, hogy a mivel bír, nem az Atyától vette, szentírásellenes. Álmodnak s nem hisznek Isten fiában, a kik benne más Istent keresnek annál, a ki test volt. A kik azt mondják, hogy a Szentlélek mint állat, magától való Isten, mint személy, az Atyától és Fiutól származik, sophisták; a kik pedig Istennek mondják, a kit imádni és segítségül kell hívni, emberi találmányt követnek.“¹⁾ Mellékelve voltak a kis gyermekek megkeresztelése ellen felhozni szokott érvek 1—26. pont alatt, azért, hogy az egyház nyilatkozzék róluk, minek aztán mindnyájan engedelmeskedhessenek.

Ez volt a két ellenkező fél theologiai álláspontja a vita előtt. Ezután a vitatkozás módját és föltételeit állapították meg. Melius és hitfelei kívánták: 1. hogy a vitatott pontok felett itélni magyar és szász ítélőbirák választassanak; 2. a fejedelem összehívó rendelete csak a szentírás tiszta szavaiból való érvelést tűzvén ki: kijelentik, hogy ők elébb a szentírásból vitatkoznak ugyan, de azután az apostalok és az egyház symbolumaiból is, valamint a szentatyák és doctorok irásiból; 3. kikötik, hogy az ellenfél felelgetéseiben ide-oda ne csapongjon, időhúzó kérdéseket ne tegyen, az ellenvetésekre egyszerűen feleljen; 4. a vitatkozás legyen szerény és illemes, a másik fél boszantása nélkül; 5. az idézetek felolvasandók; 6. jegyzők választandók; 7. a legyőzött fél megbüntetését kérik s a fejedelemre bizzák; 8. tanácskozásait a külső akademiák ítélete alá kérik bocsátatni... Dávid F. és a vele tartók megjegyezték, hogy különösnek találják, hogy a kiket ők hivtak meg, azok szabjanak föltételeket eléjük, azonban a szentírással egyezők elfogadására készek. Az elsőt súlyosnak tartják, mert mind a magyarországiak, mind a szászok ellenkező nézetűek, azonban oly kikötéssel, hogy maguk közül is egyenlő számuk legyenek, elfogadják. A szentírásból idézést föltétlenül, a symbolumokat csak a mennyiben a szentírással egyezők, fogadják el, a többieknek magukat alá nem vetik. Kérdések tétele nélkül a vitát lehetlennék vélik. Ennek sürgetése a vita kerülését jelenti. A modort illető föltételt elfogadják. Az idézeteket a tudvalevőleg jobb latin fordításokból kívánják tétetni.

¹⁾ *Egyháztörténelmi Emlékek.* II. Dávid F. irod. eml. XIII. sz. A és B ív.

A jegyzők kinevezését helyeslik. A legyőzött félnek nem megbüntetését kéri a fejedelemtől, de azt, hogy őket minden tisztességgel illessék; mert Isten azt akarja, hogy a bűnös térjen meg és éljen; ha ők győzetnek le, a fejedelem kegyelmes tetszésére bízzák magukat. A külföldi akademiákra hivatkozást nem fogadják el, mert azoknak is mint nekik egy tanító mesterök van — Krisztus... Melius és hitfelei ez értelmezéseket jobbra elfogadták, egykét pontra azonban jegyzést téve. Különösnek tartják, hogy ellenfeleik az orthodox atyák magyarázatát elvetik, a maguk részén lévő írók magyarázatai jogosultságát ellenben követelik. Szász hitrokonaik ellen támasztott ellenvetéseikre megjegyzi, hogy ők a Háromság kérdésében velök egyértelműen vannak. A symbolumok elfogadásán örvendenek, de a szentatyák irásinak visszaútasítását sajnosan veszik. A külföldi akademiák meghallgatását most is sürgetik, kérve a fejedelmet, hogy a meggyőzött félnek örök hallgatást parancsoljon. Dávid F. és a vele tartók egyebeket elfogadván, a külföldi akademiákra hivatkozást, biblia magyarázatot, symbolumokat és conciliumi végzéseket illető pontokat visszaútasították, mert — úgy mondák — Isten igazsága soha sem függött emberek ítéletétől; a tudomány igazságát nem az akademiák próbálják meg, hanem az idő és tűz; az ezek fölötti ítélet nem szorított egy helyre, a mit véletlenül akademiának neveznek; sok magán ember ismerte azok létezése előtt is, után is az igazságot, míg köztudatban van, hogy a jerusálemi iskola és akademia a hamis egyház nevét viselte. Tapasztalás bizonyítja, hogy mikor valahol egy igazság feltűnt, az iskolák és akademiák azonnal ellene nyilatkoztak, elnyomni igyekezve. Így történt Lutherrel és Zwinglivel. Az idő volt az, a mi még is napfényre hozta. Azonban a magukét s maguk nevében ám küldjék el; de ők mesterüknek csak Krisztust, mértékzsinornak az ő lelke igéit ismerik el s hitnézeteiket azok szerint kívánják megítéltetni. A magyarázatot illetőleg csak egyik szentirási helynek a másikkal világosítását fogadják el, a mint azt Krisztus és az apostalok tették. Végre kéri a gyűlések nyilvánosságát. Melius és hitfelei kijelentették, hogy készek Krisztus elleneivel harczra kelni, de azok midőn a symbolumokat s a szentatyák irásit elvetik, a világosságot látszanak kerülni, s az irásoknak betűjét, nem szellemét veszik szabályozóul, a nyilvánossággal lármát s zavart akarnak, nem komoly vitát. A kérdés szerintök az: ellenfeleiknek saját eszök szerinti felfogásai, vagy a szentírások összhangja, az igaz egyház örök állandóságu véleménye legyen-e elhatározó a vitakérdésekben? Ők utóbbit vallják; de a fejedelem iránti engedelmességből, bebizonyítani kívánva egyszersmind, hogy ügyök igazságában biznak, elfogadják azon föltételt is, hogy a bizonyítás egyedül az ó- és új szövetségi irásokból legyen s ellenfeleik ne legyenek emberek véleményéhez kötve; azonban ők sem a symbolumoktól, sem a szentatyák irásitól és a zsinati végzéseknek a külső akademiákra megküldésétől el nem állnak. Dávid F. és a vele tartók nem kívántak tovább felelgetőzni, hanem megjegyezvén, hogy a pápa is épen mint az ellenfél teszi, a szentatyák és conciliumok irásiból vette egykor Luther elleni

fegyvereit, a miket ők csak ezért sem fogadhatnak el: a gyűlések és vita napja kitüzését kérték. ¹⁾

Márczius 8. reggeli öt órakor a vitatkozó felek a fejedelmi nagyobb palotaterembe összegyűlvén, két oldalra helyezkedtek el; jelen volt a fejedelem, kanczellár Csáki, Békes Gáspár belső titkos kamarás, az udvari főemberek mind. Dávid F. mint Heltai szerint — az újítók feje, a kinek oldala mellett Blandrata ült, a *világosság és Krisztus Atyjához* rövid imát tartott, a *Miatyánk*-kal végezve azt. Ezután Hebler Mátyás, szebeni pap és szász superintendens, a Szentlélek segítségül hívása után, mit a katolikus hitet vallók együttes éneke követett, utána röviden szintén imádkozott, hálát adva az *örök Istennek, Krisztus Atyjának* és az *örök Isten Fiúnak*, a mivel az előünnepély véget ért. Ismét elfoglalván a felek helyeiket, a bírák kinevezettek, a katolikus fél részéről: Hebler, Károlyi Sebestyén, Heltai Gáspár, Szigethi Miklós; az újítók részéről: Szegedi Lajos új-thordai pap, Csázmai István, gyula-fejérvári pap, Sztárai Miklós és Kárádi Pál temesvári pap és alföldi püspök; jegyzőkül: Synnig János székely-kereszturi pap, Fejérvári Márton dézsi pap, Óváry Benedek gyulafejérvári iskolaigazgató és Wagner György ugyanott társ-tanító. Az újítók részéről vitatkozók: Dávid F. tényleg evangélikusok püspöke, Blandrata György, Basilius [Király] István kolozsvári pap, Hunyadi Demeter, enyedi iskolaigazgató, Gyulai Pál gyula-fejérvári főiskolaigazgató — a Kálvin-hitűek részéről: Melius [Juhász] Péter debreczeni pap, ki akkor magát katolikusok püspökének nevezte, nem lévén megállapítva a későbbi *ev. reformatus* törvényes nevezet, Czeglédi György váradi, Sándor András dévai, Turi Pál bihari, Klein Lőrincz beszterczei pap, Károlyi Péter váradi iskolaigazgató.

A vitát Dávid F. kezdette meg, fejtegetve e két kérdést: 1. vajjon a conciliumok végzéseinek hosszú sora megronthatja-e az Isten beszéde igazságát? 2. Vajjon azok, a kik a meghomályosított igazságot sötétségéből napfényre kívánják hozni, megérdemlik-e, hogy az egyház ellen pártütéssel vádoltassanak? Melius közbe szólott, meg róva a kitérést, sürgette az érdemleges vitát, a mi szerinte a kitüzött tételek értelmében e kettő körül forog: 1. az Atya-e egyedül és kizárólag az egy igaz Isten, mint az ellenfél állítja? vagy 2. az Atya a Fiúval és Szentlélekkel együtt, mint ők erősítik s mit az ellenfél oly megátalkodottan tagad? Ő ez alapon kéri a vitát megkezdeni . . . Gyulai Pál ezen kérdéseket érintő érveket hozván fel a szentírásból, Blandrata közbe szólott: Hallgassák meg őt — ugymonda — szerinte is két fő-dolgon sarkallanak a vita összes kérdései: 1. hogy ellenfelök a három-ságos Istent, a minek az Atyát, Fiút, Szentlelket együtt állítják, a szentírásból vett tiszta szavakkal bizonyítsa be; 2. hogy a Fiú az Atya lényéből öröktől fogva született, szintén bizonyítsa be, nem emberi találmanynyal, következtetésekkel, de a szentírás világos szavaival . . . És a vita ez alapon kezdődött el, s tiz napig folyt a fejedelem jelen-

¹⁾ *Egyháztörténelmi Emlékek*. II. Dávid F. ired. emlékei XXIV. sz. Előzm.

létében, a ki tetteleg részt vett benne: irányt adva, olykor figyelmeztetve a feleket a vitatkozás főkérdéseire, a kik beszédeikben rá mint jelenlevőre s igazságos bíróra hivatkoztak ¹⁾, néha észrevételt tett, némely vitázótól egyes vitapontra nyilatkozatot kívánt, mikor az idő eltelt vagy a közönség kifáradt, a kancellár által a vitát megszakította, fölkérte őket, hogy más nap a kitűzött időben, hívást nem várva, a kérdésekre elkészülten jelenjenek meg; ²⁾ sőt a 3-ik napi vita végén Blandrata egy ellenvetésének más napig jól megfontolását különösen hangsúlyozta, mert — ugymond — a dolog egészen e kérdésen fordul meg. ³⁾ A vitatkozás nem folyt szigorú rendszerességgel a vitatételek sorrendjében; de még is mindig a tárgy körében maradt. A kérdéseket rendesen a főbb vitázók: egyik részről Dávid F. és Blandrata, másiktól Melius és Károlyi Péter állították fel. Midőn a tárgy ki volt fejtve, követőik közül egyik vagy másik fölszólalt, s új támadó vagy felvilágosító kérdéseket és észrevételeket téve, vagy a már kifejtettet mellőzve, új térre vagy a kérdés más ágára vitte át a vitát, néha egyik vagy másik vitázó figyelmét, mintegy eszme-párbajra hiva ki őt, kik ha egymásnak megfeleleltek, a pártok fejei megnyugodtak rajta; ha valamelyik saját véleményfele érvelését gyöngének látta, mást küldött segélyére, s ha ez sem volt elég erős, felszólalt maga a vezér. A vita mérséklettel folyt, csak egy párszor szakított meg előadásában Melius az újítók, Dávid és Blandrata a Melius részén levők által, de az egyik félnél Dávid F. a másiknál Hebler fölszólalása a szenvedélyeket hamar elcsillapította. Jellemző az újítók pártjának egy alkalommal való nyugtalan magatartása ellen Hebler Mátyás fölszólalása. „Illetlen, a mit tesztek — ugymond — csak késleltetitek vele a vitát. Péter urnak az a szokása, hogy az ó-szövetség bizonyágtételeit újszövetségbeliekkel magyarázza. Szünjetek meg hát a csipős közbeszólásoktól, hogy a Szentlélek istensége bizonyítását folytathassa.“ ⁴⁾ A harmadik napi vitában az egyik közbeszóló — Heltai — Dávid Ferenczet nézeteinek rövidebben és szabatosabban előadására figyelmeztette, mert — ugymond: „már is sokaknak reszket lelkiismerete a vallások fölzavarodásaért, sőt csaknem végső szorongattatásban vannak. Igyekezniök kell orvosolni, s mellőzve a kitéréseket véleményeiket a hasznosokra és szükségesekre terjeszteni ki.“ Dávid F. Melius bőbeszédűségével igazolta magát. „Mit tehet ő róla — ugymond — ha oly vitázó ellenfélt választottak, a ki elhagyva az érvelés helyes rendjét, sok szükségfeletti és haszon nélküli beszéddel tölteti hijában az időt.“ Heltai azt felelte rá: „Ha a te szavadra, Ferencz ur! meg is engedjük, hogy Melius rend nélkül és bőbeszédűleg adta elé a dolgot, nem illik, hogy példáját te is kövessed, sőt inkább mesternek kell magadat bizonyitnod, s a mit ő tulbőven és rendetlenül adott elé, helyes rendbe össze vonnod,

¹⁾ A gyula-fejérvári hitvita *Dávid F. kiadása* szerint: R ív, R₁₇ levél.

²⁾ Ugyanaz *Heltai 2-ik kiadásában*: H ív H₂ levél 2-ik oldal.

³⁾ L ív, L₃ levél

⁴⁾ Gyula-fejérvári hitvita *Heltai 2-ik kiadása* szerint: B ív, B₃ levél.

elrendezned s mindenre methodikailag felelned, hogy mind bölcseséged, mind tanításod köztetszést nyerjen.“¹⁾ Dávid F. tekintélyét s theologiai tulsúlyát ez, sőt maga Blandrata is igazolja a VI-ik napi vita folyamában, midőn egy nehéz kérdésben mintegy rá hárította a feleletet: „Ferencz ur — ugymond ő — fennebb bőven megmagyarázta s ezután még bővebben megmagyarázandja: mit tesz az *első szülött* név? s hogy az, öröktől fogva születést nem jelenthet.“²⁾

A Heltai kiadásában egy éles nyilatkozata említetik Meliusnak Basilius István³⁾, Károlyi Sebestyénnek⁴⁾ és Klein Lőrincznek⁵⁾ Blandrata ellen; alig hihető, hogy az a fejedelem jelenlétében ily alakban elmondott volna. Dávid F. kiadványában nincsenek is meg. De ha tán ugy lenne is, inkább az ellenfél Blandrata és az újítók elleni gyűlölségét, mint tanaik igazságát s érveik erejét bizonyítja.

A vita hosszú folyama s a vitakozók sokasága, ha bár nem az egybehívó-levél sorrendjében is, az akkor napirenden volt theologiai kérdések csaknem valamennyiét medrébe vette föl. Az ismétlések és bizonyító szentirási helyek vég- és hosznélküli sorát szintoly fárasztó lehetett akkor végig hallgatni, mint ma olvasni és áttanulmányozni; de sok kérdéstről érdeklő és tanulságos, a vitakozók rendkívüli bibliaismeretét s hitbúzgóságát tanusító eszmecsere folyt, mik közül a két főkérdésre tartozókat mintegy gyúpontra fogva össze, röviden ismerettem.

Dávid F. a vita második napján az első kérdés tárgyában, mely az Atya, Fiu, Szentlélek egyistenségének betüszerinti világos szókkal bebizonyítását illette, az ellenfél által felhozott érveket összefogva, így nyilatkozott: „Avagy nem megvallották-e önmaguk, hogy ezt bebizonyítani nem képesek, annak kijelentése által, hogy nem kell minden tételnek szóhangját és betűit nézni, elegendők az egyénértékű kifejezések? [*Aequipollentia.*] Miután tehát az ellenfél a bizonyítást nem tette meg, ő állítani meri, hogy azt hinni nem kötelesek.“⁶⁾ Nem kötelesek ugy hinni a Krisztusban, mint amaz egy legfelségesb Istenben, a kitől származott minden, a kinek — mint a szentírás szól — maga a Krisztus is fia, kiről halála előtt tanuságot tett, s ezt vérével erősítette meg, kit a próféták és apostalok mindig tanítottak, mely tanításoktól nekik eltávozniok nem szabad.⁷⁾ A Krisztusnak az első teremteskor Atyjával együtt munkálkodásáról az *öröktől fogva született bölcseséget* illető szentirási helyből, továbbá: *Én és Atyám egyek vagyunk — Minden az Ige által lett* s más ily helyekből vett érveknek bizonyító ereje nincs. Ezek nem világos állítások, hanem következtetések. Móses teremtésről irt könyve, valamint Szent János első evangelioma az Atya

1) Gyula-fejérvári hitvita *Heltai 2-ik kiadása* szerint: I ív, I. levél.

2) ” ” ” ” ” ” ” ” B ív, B₂ levél.

3) ” ” ” ” ” ” ” ” H ív, H₃ levél.

4) ” ” ” ” ” ” ” ” Q ív, Q₂, Q₃ levél.

6) Gyula-fejérvári hitvita *Dávid F. kiadása* szerint, D ív D₁₁ levél 1. old.

7) ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” 2. ”

és Fiu egységében az akarat egységét fejezte ki, s nem azt, hogy az égi három bizonyoságtévő egy állat, tehát egy Isten. E felfogás a jelesebb bibliamagyarázóktól már rég el van vetve, a zürichi bibliafordításban benne sincs. ¹⁾ Bámulatos — ugymond ő — hogy Melius oly erősnek hitte ez érvét, melyet az ördögök sem ingatnak meg. ²⁾ Dávid F. czáfolva azokat, saját ellenérvei előadása után azon meggyőződését fejezte ki, hogy a Háromság-Isten [*Deus Trinitas*] szó és betű szerint világosan kifejezve sehol sincs meg a szentírásban, az a sophisták találmanya, hitzikké a conciliumok által emelve . . . Melius az Atya, Fiu és Szentlélek együttes imádásával is érvel a vita 4-ik napján a Háromság mellett: „A keresztség — mondja ő — a három nevében történik, E három egy Isten, Az Atya soha nem volt a Fiu és Szentlélek nélkül [Esaiás 6. Móz. I. 18. sat.], Krisztus kegyelme, az Atya szeretete s a Szentlélek közösülése legyen ti veletek . . . Ezek s több ily hely a Háromság imádását igazolja. Dávid F. ezekre azt felelte: „Ezek következtetések, nem világos szók; az imádságnak különböző formái vannak a szentírásban, de a Háromsághoz egyetlen egy sincs; ³⁾ hozzon fel Melius csak egyet s legyen ő győztes! Az Atyát imádják a Fiu által — ez Isten parancsa. Hol van az, hogy a Fiu imádtassék az Atya által? A Fiu imádkozott az Atyához, az Atya soha sem a Fiuhoz; ⁴⁾ tehát — mondja Dávid F. — a Háromság-Isten ez úton sem bizonyítható be.

A második főkérdésről t. i. Krisztusnak az Atya állatából öröktől fogva születéséről Melius a VII-ik nap adta elé bizonyítékait. *Mielőtt valami lett volna, én voltam.* [Példab. 8.] *Kiment fel az égbe s kijött el onnan?* [Példab. 31.] *A bölcsesség az a mester, mely engem mindenre megtanított.* [Bölcsesség könyve 7.] *Veled volt a bölcsesség akkor is, mikor a világot alkottad.* [Bölcs. k. 9. János. 1., 5., 10]; idézi Melius [Esaiás 4. 9. Dániel 3.] Különösen jellemző, a mit Micheas 5. és a 2-ik zsoltárnak a Zsidókhöz irt levél 1. részével egybevetéséből idéz: *Kijött ő — ugymond — az örök némaság napjaiból, tehát öröktől fogva való. Szóla az Ur hozzám: Én fiam vagy te, én ma szültelek tégedet,* Melius szerint: *öröktől fogva. Láttuk az ő dicsőségét — az egyszülöttnek, az az [mondja Melius] öröktől fogva szülöttnek. Láttam az Atyát — mondja Jézus — én, a kinek élete magában van, tehát öröktől fogva. Mindenben örökösévétette őt az Atya. A Fiu az Atyával egy. Az Atya minden teljessége lakozik ő benne, tehát a Fiu örök születésü.* Élczesen és gúnyolódólag hozza fel Melius a Kolossebel. I. levelet, hol a Fiu a láthatlan Isten látható képének iratik, mely minden teremtett állat előtt született, s a ki Atyjával teremtett mindeneket. Ha ez — ugymond ő, az új teremtésre és kiengesztelésre értetik, mint Dávid F. állítja, akkor az ördögök és ökrök is mind megengeszteltettek; pedig ezekről irva van, hogy nem támadnak fel. Két érvet hoz fel utoljára. 1. Mikor Krisztus

¹⁾ Gyula-fejérv. hitv. Dávid F. kiadása szerint D ív, DIII, E ív 1 levél.

²⁾ " " " " " " " " F ív, F1 levél 2. old.

³⁾ " " " " " " " " I ív, I 17 levél.

⁴⁾ " " " " " " " " I ív, IIIJ levél.

Jehovának mondatik, az mindig örökszületésére értendő. 2. Ha Isten öröktől fogva van, Fiát is csak öröktől fogva szülhette . . . Ezek — így végzi Melius beszédét — elegendő bizonyítékok, Dávid F. ha felelni akar, tegye írásba, élő szóval nem kívánja hallani.“¹⁾

A IX-ik napon, midőn Dávid F. felelt volna, Melius és Hebler kérték a fejedelmet, hogy nekik atyjokfiaival együtt engedje meg eltávoznok, mert ők nem akarják a feleletet hallani; társaik közül már ugy is sokan elmentek, azért, hogy a vitának nem sok hasznát látják, az ellenfél kárhozatos tanai napról-napra nagyobb erőre kapnak s mind inkább terjednek. A fejedelem röviden s egész szelidséggel azt felelte: *Ha ők nem akarják hallani, lássák, ő akarja, azért hívta egybe az ekléziát.*²⁾ Dávid F. megkezdte ellenészrevételeit. Az ó szövetségi idézetekről ugy nyilatkozott, hogy azok részint nem a canonicus könyvekből levén véve, részint pedig az új szövetségi irásokkal önkényesen magyarázva s helytelenül következtetőleg hozva kapcsolatba: az elsők mint kétes hitelességűek, az utolsók, mint nem hitelesek, bizonyító erővel nem birnak. Ezután az érveket rendre czáfolgatta. Soknak — ugymond — meg nem állhatósága első tekintetre kitünik, tehát csak a többiekről szól, melyek észrevétel tárgyát tehetik. Ama helynél: *Én tégedet ma szültelek* — bámulva kérdi: hogyan képes ebből Melius örök születést következtetni? Szent János ama helyére is: Kezdetben teremté Isten sat. kérdi: jelenthet-e az, a minek kezdete van, örökkévalót? A miről ott szó van, nem a Mózes világteremtése, hanem az evangelium hirdetése. Mutasson Melius csak egy példát, hol a próféták és apostalok a *kezdet* szó alatt örökkévalóságot értettek. Az egyszülöttségéből vett okoskodás is ily képtelenség. Az egyszülött [*unigenitus*] szó alatt örökkévaló születést érteni ellenkezik a szentírás ezen helyeivel: *Isten egyszülött Fiát a világért váltságul adta. Krisztus a szüznak méhében Szentlélektől fogantatott.* Ez, az időben történt, nem öröktől fogva születés . . . Ha az Atya öröktől fogva való, a Fiu is az, — mondja Melius. De — kérdi Dávid F. hol mondja ezt a szentírás? *Krisztus a láthatlan Isten képe* — idézi Melius; de ebből nem az következik, hogy ő is láthatlan, sőt épen az ellenkező. *Elébb született minden teremtett állatnál* — evvel is okoskodik ő, s a szentírás egy helye szerint *mégis ő teremtett Atyjával mindeneket.* Ki érti meg ezt, ha csak nem a második teremtésre viszonyítjuk? De Melius az új teremtésből az ördög és oktalan állatok üdvözülését következteti. Igaz, hogy Márk ezt tanítja evang. 6. *Hirdessétek az evangeliumot minden teremtett állatnak,* de Pál Timotheushoz írt I. levele 2. szerint: *Isten az üdvösséget csak embereknek igéri.* Azok, kik a szentírást helyesen magyarázzák, csak értelmes lényekre szoritják e szók értelmét. A *teljeség* szóból vett érv sem állhat meg. A szentírás sehol sem mondja,

¹⁾ Gyula-fejérvári hitvita *Dávid F. kiadása* szerint: R ív, RmJ, S ív, SmJ levél.

²⁾ Gyula-fejérvári hitvita *Dávid F. kiadása* szerint: S ív, SmJ levél 2. old.

hogy Isten az Atya, Fiu, Szentlélek állatját adta a Fiunak; de különben is az négység s emberi találmány lenne . . . Ime — jegyzi meg Dávid F. minő négyszáz érvel¹⁾ kívánja s tudja bizonyítani Melius az egyház előtt Krisztus öröktől fogva való születését!“²⁾

Melius viszonzása többnyire hivatkozás volt az általa mondottakra, csak a fogantatásra jegyezte meg, hogy az nem egyéb, mint husból és vérből származás, mit ő elvet; a nemzés eleitől fogva való, kezdet nélküli, örök létezés az Atya állatából, mint a sugár származik a napból . . . A Jézus teremtését illető magyarázat ellen haragja, érvek helyett, fékvesztett személyeskedésekben tört ki. „Dávid F. — ugymond ő — Socini Laelio után beszél. Ismerte ő még Wittembergben létekor azt a semmi tekintélylyel nem biró tudatlan bolondot. Elibe tehető e ilyenek szentírásmagyarázata az összes atyákéinak — ítélje meg az eklézsia. Ő inkább akar a Szentlélekkel és atyákkal csecsemőként dadogni, mint az eretnek Laelioval érezni.“³⁾ Ezekre Dávid F. akkor csak röviden [a vita leírása végén azonban terjedelmesen] felelt . . . A fejedelem a vitát félbenhagyatni kívánta, egyetértésre kérve az egyházat; azután mindnyájoknak az imádságban való búzgoldkodást ajánlva, komolyan intette a feleket: „hogy szigoru büntetés terhe alatt egymásnak akár nyilván, akár magánlag szidalmazásától tartózkodjanak, mert nem keresztény papokhoz illik egymást gyalázattal illetni. Egyébiránt kegyelmesen megengedte, hogy birodalmában vitatkozás végett ezentul is szabadon egybegyülhessenek, s a mérséklet határai közt mindenki azt tanithasson, a mi tetszik; mert Gamaliel tanácsát követve, akarja, hogy országa vallás tekintetében szabad ország legyen; komolyan parancsolja, hogy ezentul is mindent az egyház épülésére szeretettel intézzenek el.“⁴⁾

A ki fontolóra veszi, hogy a mi e tiz napi zsinaton történt, a mint történt és napjainkra írásban átszállott, legnagyobb részben Dávid F. műve, lehetlen, hogy iránta szívében tisztelet ne ébredjen. A közügynek ily hív szolgálata, a szülemlő új szabad egyházért ekkora önfeláldozás apostoli lélekre mutat. Egy ország fejedelme és nagyjai előtt, ezerek figyelmétől, egyfelől tetszés és ujjongó öröme, másfelől roszalás és gúny nyilatkozataitól kísérve, hatalmas ellenféllel szemben, melyet XV. század történelmi joga és tényei védtek s a keresztény világ előitéletes rokonszenve gyámolitott, tiz napon át harczolni a biblia és theologia minden fegyverével egy eszmeért, mely iránt általános volt a gyűlölet s melyet mindenünnen kiirtani, híveit megsemmisíteni igyekeztek, koczkára tenni állását s életét azon szent jogért, hogy a hit és meggyőződés szabadságát a föld legalább e kis szögleté-

¹⁾ Egy alkalommal ugy nyilatkozott Melius, hogy akár 400 érvet tud felhozni Krisztus öröktől fogva születése mellett. Erre van itt vonatkozás.

²⁾ Gyula-fejérvári hitvita, *Dávid F. kiadása* szerint. T. V. X. ív XI. levélig.

³⁾ Gyula-fejérvári hitvita, *Dávid F. kiadása* szerint: X ív XII levél.

⁴⁾ „ „ „ „ „ „ „ „ Z ív, Z levél.

ben kivivja és megállapítsa; éjjel könyvei között tanulva, virasztani s készülni a más nap új küzdelmeire, a nappalt, folytonos beszéd, tudósi vitatkozás, örökös ideg- és kedélyizgalom közt tölteni, szem elől el nem tévesztve a célt — a távolban messze világoló s csábosan hivogató isteni fényt — megválasztani s mindig készen tartani a küzdés fegyvereit, támadni és védekezni, előre törni vagy idejében meghátrálni az eszmék mezején, a körülmények szerint; öszpontosítani, fegyelmezni s helyesen működtetni az erőket; védni és segíteni, mérsékelni és bátorítani társait; nem kockáztatni a védelmezett ügyet, nem sértve meg soha a koronás főt, a hely és gyűlés méltóságát, a közönség gyöngéd érzelmét; helyre állítani a küzdelem egyensúlyát, midőn az süllyedőben volt, megerősíteni az ingadozó félénkeket, visszatartani a messzi előre száguldó bátrakat: ily harc diadalmas vezetéséhez áttekintő nagy ész, kitartó lélekerő, bátorság és ékesszólás, valódi vezéri tehetség kellett! Dávid F. az volt. Ő e harcot győzelmesen harcolta meg. A cél elől érve. A Háromság régi scholastikai tudományos rendszere a Gyulafejevári második nagy hitvita tüzeiben lassanként szétmállott. Az Istenegység felséges eszméje hajnali biborszínben ragyogott fel a romok közül, és a századok hosszú sötétéből simává egyengetett úton tünt elő az unitárius hitvallás. Engem csodálattal tölt el egy ily keresztény főpap képe, lelki hódolatra bir erkölcsi nagyságának látása.

E nagy vallási küzdelemnél következményeiben nem kisebb fontosságú jogi harc folyt le s intéztetett el végképen az ország rendi- nek 1568. Gyula-Fejevárárt az áprilisi nyolczadnapos törvényszak gyűlésében. Gyakran megújuló régi egyenetlenség és surlódás volt t. i. Kolozsvár magyar és szász polgárai között s előbbiek érzékenyen panaszolva adták elé: „hogy a szászok a közöttük 1458. óta fenálló egyesség [*Unio*] és a mindkét felet megillető egyenlő jogbirtoklás megszegésével a kolozsvári plébánosválasztás és az ott alapított nagy templom használása jogát egyedül élvezik, nem különben a város egyéb ügyeinek intézésében is maguknak több jogot követelnek: a király az ügyet tanácsosai és az ország egybehívott főrendei törvényszéki ülésében rendelte elhatároztatni. Meghivatta s kihallgatta mindkét fél képviselőit; a magyarok részéről négyen jelentek meg, köztük Szegedi György jegyző s követelték, hogy a régi magyar királyoktól nyert kiváltságok s jelesen a Szilágyi Mihály erdélyi kormányzó által 1458. január 31. adott s Mátyás király által 1468. január 18. megerősített szabadságlevél és azon alapuló egyességök értelmében nekik a nagyobb templom használatára, plébánosválasztásra, száz férfiak, bíró, esküdt polgárok, iskolaigazgatók, kórházfelügyelők, egyházfiak választására, kapuk őrzésére, a közjövedelmek kezelésében részvevésre, szóval: minden városi ügyek intézésére szász polgártársaikkal egyenlő jog adassék, illetőleg az őket kiváltságilag megillető jog adassék vissza, régi egyességök újítassék meg. A szászok részéről szintén négyen voltak jelen, az egyik tisztelendő Dávid Ferencz plébános, s előadták, hogy mind a plébánosválasztásban, mind a nagy templom használatában időmulás állott be, mindkettő birtokában eleitől fogva csak a szá-

szok voltak, s ámbár a katolikus vallás idejében régen is, midőn misehallgatás, keresztelés, házások összekötése s halottak temetése alkalmával a magyaroknak a főtemplom használására a szászokkal egyenlő joga volt, soha magyar prédikáció nem tartatott, magyar plébános nem volt; ha magyar polgártársaik az ellenkezőt bebizonyítják, készek engedni; ha nem, ők képesek állításaikat bizonyítani. A kir. törvényszék a felek előadását és bizonyításait, Zsigmond király 1406. évi kiváltságát és más idézett adományleveleket birói vizsgálat és megfontolás alá vevén, úgy találta: hogy azok, mind a plébánosválasztásnál, mind a nagy templom használásánál Kolozsvár polgárai egyetemének — tekintet nélkül arra, hogy magyarok vagy szászok — teljes egységét, a közjavak birtoklásában és közügyek intézésében jogegyenlőségét foglalják magukban és biztosítják, meghatározta tehát, hogy a kolozsvári plébánosságot életében birja Dávid Ferencz a szász nemzet részéről, a ki ha meghal vagy arról lemond, utána a két nemzetbeliek közös választása útján következzen magyar plébános, s így váltsák fel egymást minden időben. Továbbá az iskolában, ha az igazgató [*Rector*] magyar, a segédigazgató [*Lector*] legyen szász, mindkettő tudós férfi, a kik képesek a tanuló ifjúságot nyomosan oktatni; a nagy templomhoz legyen mindkét félnek egyenlő joga: a melyik évben a város birája magyar, birják egészen a magyarok s minden templomi istentiszteletöket és a prédikációkat benne szabadon tartásuk, a szászok ez évben magukat attól távol tartván, használják a kisebb templomot; mikor pedig szász a város birája, akkor használják csak ők, a magyarok pedig a kisebbet; mert meg nem engedhető, hogy akár egyik, akár a másik jogot, mely Kolozsvár összes polgárságának adatott, a közönség nevében csak egyik fél birtokolja, különben is vératyafiak s ugyanazon erkölcsi testület tagjai közt időmulás nem lehetvén, s a királyi adománylevélben sem levén kifejezve, hogy a fenforgó jogok és birtokok a város akár kizárólag szász, akár magyar polgárainak adományoztattak volna. A városi ügyek igazgatását illetőleg az 1458. adott adománylevél bővebb kifejtésével a királyi törvényszék azt ítélte: hogy jövőben a százférfiak közül 50-t kizárólag magyarokból a magyar, 50-t kizárólag szászokból a szász polgárság válaszszon, az 50 magyarból azután választassék 6 magyar, az 50 szászból 6 szász esküdt polgár; ezen két rendbeli választás után mindkét nemzet közakarata és választása útján állittassék be a város birája, egyik évben magyar, másikban szász, egymást felváltólag; egyházi is közválasztás útján egyenlő hatáskörrel legyen kettő, egyik magyar, másik szász, a kik a templomi s egyházi jövedelmeket egyetértve vegyék be, adják ki, minden évben számot adván róla. A szegények városi kórházában a felügyelő az összes városi polgárok közakarataival választassék, egyik évben magyar, másikban szász; a szegények tekintet nélkül nemzetiségökre, egyformán fogadtassanak be, a kórház jövedelméről is külön számadás tétetvén. Az is kimondatott az ítéletben, hogy háboru idején a szász polgárok egyenlő számban álljanak zászló alá, ha zsoldosokat állitnak, felét fogadják a magyarok, felét a szászok; a várkapukhoz

két kulcs készítessék, egyik álljon a magyarok, másik a szászok által választott egyén kezénél, kiknek egymás tudása nélkül a kapuk kinyitása nem lesz szabad; a városi adók, díjak és gyűjtések [*collecta*] szedésére négy magyar és négy szász polgárnak közakarattal választása s azok által kezeltetése szintén megítéltetett; a polgári és bűnügyekre nézve a királyi törvényszék ítéletében első hatóságnak a királyi és városi bíró, másodiknak a 12 városi esküdt polgár, harmadiknak a királyi udvar állapított meg. A ki ez ítélet egésze vagy valamely pontja ellen vét, büntetésül becsülete, szabadságlevele, kereseti joga és a fenforgó kereset tárgyának elvesztése szabott ki.¹⁾

Az ítélet jun. 1. kelt, kihirdetése végett a 13-ik napon a kir. törvényszék elnöke mindkét felet a kir. udvarba hivatta s nagyszámu udvari nemesség, magyarok, rácok, oláhok gyültek össze a nagy palotába. Ott volt a fejedelem is. A bíró az irásokat elébe tette s rövid beszéd után az ítélőmestert felhívta, hogy az ítéletet vagy is új *egyeséglevelet* magyarázza meg, a mit meg is tett... Így osztotta meg kanczellár Csáki Mihály — jegyzi meg a krónika író — nekünk szegény németeknek minden szabadságainkat, többet adva a kolozsvári magyaroknak, mint a mennyit panaszlevelökben kívántak, szabadságlevelünket megsemmisítette és eldobta, a mi személyünkben a német nemzet ellen való született gyűlölségét így mutatta meg, mérges dühét kielégítve... Égnek örök Istene! te igazságos bíró! — ily ingerületen végzi tényelbeszélését — boszuld meg ezt a veszedelmes emberen és társain s mérges nemzetségén. Mi szegény bűnösök vagyunk s hozzád édes Istenünkhez hálátlanok voltunk...²⁾

A szászok és Dávid F. között volt személyes jó viszony itt egészen megszűnt. A mint 1559. Kálvin vallására térése egyházi, úgy most a magyar polgárok egyenjogosítása által a politikai és nemzeti egybekötő kapocs is szétszakadván: nemcsak ő veszítette el régi barátai s jóakarói rokonszenyét teljesen; de szülő városa Kolozsvár is a szász városok polgári kötelékéből kizáratott. Az ő erejü, munkás, művelt germán telep százados törzsén új életerőben virult idő teltével az erdőntuli Magyarország legszabadságszeretőbb s legalkotmányosabb érzelmü magyar polgári községe; itt vert gyökeret s tartotta fen magát háromszázad harczai és szenvedései között az unitárius hitvallás, benső erőben maig meg nem törve, tetterőben meg nem lankadva, s város és vallásfelekezeti mint eddig, ezután is az idők végtelen során át a magyar királyság irányában köteleltségeit mindenben teljesítendi.

Azonban Dávid F. és hitrokonai nem élvezhették békében sem vallási, sem politikai vívmányaikat. Melius makacsabb jellem volt, hogysen czéljáról lemondva fél úton megálljon, sőt önérzete, egyháza, magán és közérdek egyiránt új küzdelemre sarkalta. Megindult tehát az istenegységi hiteszme védői ellen Magyar- és Németországban,

¹⁾ Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Gr. Jos. Kemény I. köt. Kolozsv. 1839. Ostermayer krónikája. 71—87. ll.

²⁾ Ugyanott 148—149. ll.

meg Svájcban egy nagymérvű társadalmi és irodalmi új harc. Németországon III. Frigyes választó-fejedelem a nagyhirű protestáns theologus Zanchi Jeromost kérte föl a gyulafejevári 1568-ki vitatételek megczáfolására. „Örömet tesz neki e munka elvállalása által — mondá — rendkívül vágyik a hit e czikkeiben magát felvilágosítani.“ Zanchi meg is írta művét s a fejedelemnek ajánlva kiadta.¹⁾ A Zürichben és Wittembergben tanuló Kálvin hitvallásu magyarországi ifjak magukkal vitték az erdélyi unitárius könyveket tanáraik számára, őket — mint már érintettem — védelemre híva föl. Ezek közölték e leveleket másokkal, a könyvekre czáfolatot írtak, [később látni fogjuk Major Péter hatalmas támadó művét], a közvéleményt maguk részére, az erdélyi hitújítók ellen megnyerni igyekeztek. De a legnagyobb ellenállás a Tiszán inneni és tuli superintendentiában s felső Magyarországon készült. Melius Péter²⁾, Tordai András³⁾, Czeglédi György és Károlyi Péter⁴⁾ czáfolatot írtak a Dávid F. és követői által kiadott unitárius irányu könyvek ellen; a szikszói, debreczeni és kassai zsinatok ez évi végzéseit és hitvallását azon részek összes papsága aláírta s megtartására magát hittel kötelezte... Két fő elv jellemzi valamennyit: *egyik* a Melius theologiai álláspontjának föltétlen elfogadása, *másik* Egri Lukács, Dávid F. és a kolozsvári papok hitvallásának kárhooztatása⁵⁾. A gyula-fejevári zsinat hatása ellensúlyozására a superintendentiák új zsinat tartását határozták — Melius 1568. aug. 22-kére Váradra, Czeglédi Ferencz ecsedi pap és sárospataki esperes augustus 24-kére Patakra. Utóbbi egybehívójában: „az erdélyiek eretnekségét csak érintve Egri Lukács dolgát az ördög művének mondja, a ki megczáfoltatott ugyan Kassán, de mivel azóta is káromolja Isten Fiát, szükség, hogy újból zsinati gyűlésen az egyház által czáfoltassék meg. Ehez járul — ugyszól a körlevél — Tiszán tuli hitrokonaik felhívása, a kiket a Blandratával és Dávid F.-czel való küzdelemben már nehányszor rútol elhagytak, és a kikkel tanácsaikat közleni, őket vigasztalni s munkára és kitartásra bátorítani felette szükséges.“⁶⁾ Melius I—XXII. vitatételt terjesztett a váradi zsinat elébe.⁷⁾ E pontok a debreczeni *Hitvallás* és az ő gyula-fejevári gyűlésen vitatott hitelveinek polemikus alakban bővebb s indokoltabb

¹⁾ *De tribus Elohim, sive de uno vero Deo aeterno, patre, filio et spiritu sancto.* Oper. Theologior. Tom. I. Epist. Dedicat. 6—7. ll.

²⁾ *Propositiones Petri Melii* sat. *Szent János jelenésekről írt leveléről* sat. *Zsinati egybehívó levelei* sat.

³⁾ *Thordai András* művét maig csak *Csázmai István* alább említendő czáfolatából ismeri az irodalom. Hátrább többet.

⁴⁾ Ezek *Háromságról* írt műve 1569. jelent meg, de Károlyi már 1568. írt Dávid F. ellen, a mire ő *Krisztus Istenségéről* írt művében felelt, de a mit az irodalom maig nem ismer.

⁵⁾ *Lampe* . . . 176—179., 180—187., 187—211., 211—215. ll.

⁶⁾ *Lampe* . . . 217—219. ll.

⁷⁾ *Propositiones* sat. *Egyháztörtén. Emlékek.* II. Dávid F. irod. emlék. XVI. sz.

szövegezése, Dávid F. és elvtársai ellenében élesen bíráló és czáfoló megjegyzésekkel kísérve, a ki a zsinatra nem hivatván meg, de a föl-tételeket más úton megkapván: azokra feleletét pontonként írásban tette meg, s kinyomtatva ¹⁾ a magyarországi eklézsiák papjainak, esetleg bővebb felvilágosítások adására is megbizott két követétől küldötte meg *Az Egy Igaz Istenről* irt két kötetü művel együtt, védelmül azoknak, a kik velök éreznek, ellenfelöknek ostromlás tárgyul. Azért tették ezt — mondják az előszóban — nehogy Melius hallgatásukból győzelmét következtesse; egyúttal meghívták őket Thordán nov. 14. tartandó zsinatjokra s annak 1—14. pontból álló vitakérdéseit a váradi zsinattal kihirdetés végett közölték.

Az előszóban sajnálatukat fejezték ki, hogy meg nem hivattak, mert azt hiszik, Isten igaz ügyének hasznára lehetnek volna; kérik, hogy meg nem jelenésüket tulajdonítsák ennek. Az erővel és éllel irt mű pár érdekeseb helyét idézem. „Csudálják — így szólnak az 1. pontra — Melius vakmerőségét, a ki oraculumként eretnekeknek nyitvánitja irásaikat, kevélységgel, a vizály okainak keresésével s hazugsággal vádolván őket, mely vétkek élő eszméje ő; bebizonyíthatnák, de nem teszik, hogy hozzá hasonlónak ne legyenek. Minő lelkiismerettel káromolja őket Melius oly eretnekséggel, miben nem vétkesek? Mikor, hol mondották ők *Ariussal*: hogy Krisztus a világ teremtése előtt született? *Sabelliussal*: hogy az Atya, Fiu, Szentlélek az egy-istennek pusztán három neve? *Ebionnal* és *Photinussal*: hogy Krisztus a József fia? *Servetoval*: hogy az Ige három nem-teremtett elemből áll? *Gentilevel*: hogy az örök Ige az Atya nem-született állatától született állat? ²⁾ Az 5. vitatételben, hol Melius, Krisztus örök istenségét vitatja, kérdik: mondotta e valaha Krisztus maga, hogy az Atyával egy öröklétü, egyállatu Isten? Nem, de azt igen, hogy Isten Fia, megígértetett az atyáknak, elküldetett az utolsó időkben, megszenteltetett, fölkenetett, fölmagasztaltatott, megdicsőítetett — választott, tett Ur és Krisztus ³⁾. A 11 vitatételben az imádságból vett érvelésre megjegyzik, hogy a háromsághoz imádkozni nem lehet, mert annak nincs közbenjárója, e nélkül pedig Istenhez nem járulhatunk ⁴⁾. A 12. tételben Melius a Fiut az örök bölcseséggel azonosítja; kérdik tőle: ha ez áll, mit csinált az kezdettől fogva addig, míg az Atyától mennyen és földön minden hatalom neki adatott? ⁵⁾ A 13. tételben a Fiu öröklétét megczáfolják a fogantatását, szüztől születését illető világos evangeliomi helyek, melyeket sem tagadni, sem syllogismusokkal elfacsarni nem lehet. Harczoljon hát Melius — ugymondanak — az evangelistákkal s czáfolja meg az apostalokat, különben állítása bizonyítatlanul marad ¹⁾. Melius a gúny és pórias kifejezések fegyverét is használta Dávid F. és követői ellen. More Mihályt, a ki róla verset irt, nem vers-, de vétkek-

¹⁾ Refutatio sat. Ugyanott.

²⁾ ³⁾, ⁴⁾, ⁵⁾ az elébbi műben.

⁶⁾ Gyula-fejérvári hitvita leírása *Dávid F. kiadása* szerint: F ív, Fj levél 2. old.

mindvégig megmaradjanak s Istennek lélekben és igazságban szolgáljanak.“ Dávid F. és Melius említett első ellentételei az istenegységi és háromsági két álláspontnak indokolás nélkül, confessioi egyszerűséggel való szövegezése, arra hivatva, hogy híveik és közönség azok felől maguknak tisztább s könnyebb meggyőződést szerezhessenek. E sajátos szerkezet-alak velem azt gyaníttatja, hogy ezeket Dávid F. maga a gyulafejevári viták tárgyalásaiból állította össze. A nyolcz pontból álló viszonzást ¹⁾ Melius melyik művére írta? előttem ismeretlen. Itt is a gyulafejevári vita hittani kérdései forognak fenn, némelyek bővebben kifejtve; köztük három megjegyzés figyelemre méltó. Az 5. ellentételben a Krisztus imádásából öröktől fogva való születésére levén következtetés: Dávid F. tagadta azt. Tudom — ugymond — hogy az új szövetségben ő maga gyakran imádkozott Atyjához; mutassanak ők az ó szövetségbe, tehát testben megjelenése előtt, csak egyetlen helyet, a hol azt tette volna? A 7. ellentételben káromlásnak mondja Meliusnak a gyulafejevári vitán az egyház előtt tett azon nyilatkozatát, hogy a Szentlélektől a szüz méhében fogantatott Jézus Krisztust Isten fiának lenni tagadta. Vegye — ugymond — az olvasó ezeket jól figyelmébe, ez arra mutat, hogy ez időben Isten az ő igazsága ellen ségei által világosítja fel leginkább az igazságot ²⁾. Máshol a szentírás világos szavait ferditik el. *Ez az örök élet, hogy megismerjenek tégedet, egyedül való Istent, és a kit elbocsátottál, Jézus Krisztust.* Ezt magyarázni Krisztusnak az Atyával egyenlőségére nagy lelkiismeretlenség — mond Dávid F. Kálvint hívja bizonyságul: Szabad-e így megrontani a szentírás értelmét? Így hirdetik ők az igazságot? Ez őszinteségök követőik irányában? Hát a Szentleket miért hagyták ki? Hiszen az szerintök a háromságból nem kizárható . . . Menjenek útjokan, rontsák meg, forgassák el a szentírásokat, adjanak hozzá, vessenek el, tapossák tetszésök szerint lábbal — ők a dolgok és küzdelem kimenetelét béketűrően várják el az Urban . . . “ ³⁾.

A Dávid F. által a thordai novemberi zsinatra kitüzött s a következő évi váradi zsinaton augusztus 22-kén felolvasott 1—14. vitatétel szintén az ő eddigi zsinataikon és írásaikban kifejtett hitelveik új szövegezése, mely szerint: „az Isten lényileg és személyben egy és egyedül való, Atyja Krisztusnak, mindennek teremtője s rajta kívül más teremtő nincs; a háromság az Antikrisztus találmánya; az Isten különböző nevei nem teszik sem az egységben a háromságot, sem a háromságban az egységet, s a kik azt egyes szókból következtetik, bálványimádók és kabalisták; Jézus az, a ki Szentlélektől fogantatott, szüztől született, fiúságát, hatalmát, istenségét Atyjától s nem önmagától kapta; öröktől fogva teremtetése képtelenség; a Szentlélek nem Isten, imádni nem kell, mert a proféták és apostolok ezt nem tanított-

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Gyula-fejevári hitvita leírása *Dávid F. kiadása* szerint: D ív, D1 levél 2. old.

³⁾ Ugyanott, C ív, Cuj levél 2. old.

ták; az állat és személy idegen szók, mik a szentírásban nincsenek meg; a symbolumok, conciliumi végzések s atyák irásai a szentírás zsinormértékére vonandók s csak az avval egyezők állhatnak meg, mert mind a négy első nagy concilium a szentírással ellenkező sok tévedést szentesített, a mit tagadni nem lehet.“¹⁾ Ez elvek s isten-egységi tanok terjesztésében Dávid F. oly fáradságtalan, az unitárius érzelmű főurak buzgalma és áldozatkészsége oly nagy volt, hogy a királyi nyomda ez évben is csaknem folytonosan az ő és vele tartók művei nyomtatásával volt elfoglalva. Thordai Sándor András dévai plébánosnak a fenismertetett gúnyképek kiadója ellen irt művére Csázmai István gyulafejevári prédikátor felelt²⁾, a kit az ama képek kinyomtatásáért bálvány-csinálónak s vétkesnek nevezett. „Várja csak el — vizonozta Csázmai — majd meglátja, ha e képekkel rontotta e vagy építette a bálványt. Ezek megromlásának két módját mutatja az Isten igéje: irással és prédikációval. Ő ezt tette: ha vétkezett — ugymond — vétkeztek a proféták és apostolok, mert azok is ez útat követték a pogányok bálványai eltörlésében. De más bántja őt, nem ez; látja, hogy az egy állatu és három személyü Isten már vonaglik, hogy annak hamis-voltát még az együgyü község is meg kezdi ismerni. Ezért haragszik Sándor és azért káromlók szavai; mert a ki a képeket védelmezi, a hamis tudományt védelmezi; rá háramlik Isten haragja úgy, mint bálványozóra vagy bálványozók oltalmazójára“³⁾. Ezután Csázmai hitvallását adja elé, a mi Dávid F. hitnézeteivel egészen egyezik, hangsúlyozva van abban különösen Krisztusról való hitfelfogása. „Az ember Jézus Krisztusnak — így szól — örökké tartó istenségét én nem tagadom, mert az Istenség, a ki teljesképen a Krisztusban van, örökkévaló; de az ő személyes és megosztott istenségét, mely az irásban nincsen, semmiképen nem vallom“⁴⁾. Basilius István szintén két könyvet irt és adott ki ez évben, az elsőt Békes Gáspárnak, utóbbit Pókai Jakabnak ajánlva. Az első⁵⁾ három részben tárgyalja az apostoli hitvallást; az I. szól Istenről, II. a Fiuról, III. az Istenben és Krisztusban való hitnek gyümölcseről; Dávid F. hitnézetei szellemében van írva, s benne az apostoli hitvallás az első keresztény századbeli tisztaságára és egyszerűségére van visszavive; szerző a *poklokra alá szállás* tanát kihagyta, a mi — mint már Cyprianus megjegyezte — nem mást, mint a halált jelentette, s az első keresztény atyák irásiban sem volt benne; a Szentlélekről való tant így fejezte ki: *hiszek Szentlélekben;*

¹⁾ *Egyháztörtén. Emlékek.* II. Dávid F. irod. eml. XV. sz. I ív, 111j, 111j. levél.

²⁾ *Thordai Sándor András irására való felelet* sat. Gyula-Fejérv. MDLXVIII. Thordai Sándor András írása maig ismeretlen; de a mire irt, azt Csázmai Istvánnak azon I—VIII. képről való művére írta, a mi a *De Vera et Falsa unius Dei* sat. című fenismertetett könyv IV-ik fejezetét teszi, a mint erről az idézett művek összehasonlításából meggyőződhetni.

³⁾ A ív, A1j levél 1., 2. old.

⁴⁾ D ív, D11j levél 1. old.

⁵⁾ *Az apostoli Credonak Rövid magyarázatja . . .* Gyula-Fejérv. *Kénosi T. János*: Unitáriusok Nyomdájáról irt műve 52—54. II. saját példányom szerint.

mely javításokat az unitárius egyház maig tiszteletben tart. Második művében ¹⁾ kérdésekben fejti ki, hogy a háromság egy-istent a szent-irásból megbizonyítani nem lehet. Ez a gyulafejevári hitvitán elfoglalt álláspontjuk védelmére volt írva, ajánlva sept. kezdetén Pókai Jakabnak, a király főudvarmesterének. Az ajánló-levelben hangsúlyozta szerző a nyomda kiváló szolgálattételét, melynek közlései az evangéliomot sok országokban elterjesztették. Ők könyveiket azért ajánlják az ország főurainak — ugymond szerző — mert azok különös jó indulattal és hitbuzgósággal vannak Isten igéje iránt; azért adják ki, hogy ellenfeleik rágalalmazásaitól magukat védjék, mert mióta ő kolozsvári pap, mind őt, mind társait tömérdek méltatlan kárhoztatás érte; végre azért, mert Magyarországon sok lelki éhezők és szomjuhozók várják efféle írásaikat, hol tiltva van, hogy Isten igéjének tiszta eledelét és italát vehessék Krisztus hívei, hanem elégedjenek meg az emberi szerzésekkel. Hogy pedig neki ajánlta művét, oka az, mert ő a fejérvári vita folyamában mindkét fél beszédeit és feleleteit élénk figyelemmel hallgatta és neki a fenforgó kérdésekről irt könyve kiadására segélyét készséggel ajánlotta fel . . .“

Döntő sikerű volt azonban az irodalmi téren is Dávid F. munkássága. Ez évben másodszor jelent meg tőle: *A Máriától született Krisztust illető Egyenértékű szólások* ²⁾ című kis mű, nem különben az: *Ellentétek* című ³⁾. A sok munka alatt megtörve, betegen adta ki: *Jezus Krisztus Istenségéről* irt nagy művét előbb magyarul ⁴⁾, ajánlva Pókai Jakabnak, később latinul ⁵⁾, ajánlva Békes Gáspárnak, a király belső titkos tanácsosának s Fogaras várispánjának. Az elsőnek sept. 7. költ ajánló-levelében írja: „hogy nem csak most betegségében és halál felől való elmélkedésében, de élete minden rendében kész vallást tenni Krisztusról, hogy megmutassa, hogy ok nélkül vádolják annak istensége tagadásával . . . Szépítsék — ugymond — ellenfelei dolgaikat, vessék ellene a conciliumokat és atyákat: az ő paizsa az apostalok által tartott conciliumok s a próféták írásai, ezeket követi ő Krisztus felőli magyarázatában, melyeknek amazoknál nagyobb méltósága van. Könyvét azért ajánlta ezen pártfogójának, hogy ismerje meg Krisztus felőli hitvallását, a mit tőle nem rég kérdezett. Olvassa azt — kéri — az igaz ítélet és bölcsesség lelkével; ő hiszi, hogy Isten kegyelme igazgatván, szívét s lelkét az igaz értelemben felépíti. Műve megírására ellenfeleinek azon állítása indította, hogy ha Isten egyedül való, akkor Krisztus nem Isten; ha az, akkor az Isten nem egy s vetélkedéseiknek nincs alapja . . . két kérdésre felel 1. *Ki a Krisztus?* 2. *Milyen istensége?* Az elsőre nézve a Sabellius és Arius óta létezett különböző fel-

¹⁾ *Néhány kérdések a keresztény igaz hitről és avval ellenkező tudományról* sat. Gyula-Fejérvár. MDCLXVIII. Kénosi T. János előbbi műve 54—58. ll.

²⁾ Phrases Aequipollentes sat. *Egyháztört. Eml.* II. Dávid F. irod. eml. XIX. sz.

³⁾ Antitheses . . . *Ugyanott* XX. sz.

⁴⁾ *Ugyanott* XXI. sz.

⁵⁾ *Ugyanott* XXII. sz.

fogások átvizsgálása után ezen eredményre jut: „Krisztus az ószövetségben az atyáknak tett, az újban az evangelisták és apostalok által bizonyított ígéret teljesülése, a ki Szentlélektől fogantatott, szüztől született, szenvedett, meghalt, eltemettetett, feltámadott, menybe ment; *anyjéért ember fiának* neveztetik, s hozzánk a bűnön kívül mindenben hasonló: éhezett, szomjuhozott, elfáradt, szomorkodott, megvigasztalódott, tanított, csodákat művelt ¹⁾, — *Atyjéért, az Istenéért Isten fiának* mondatik, mert mindeneket az Atyától vett: tökéletességét, hatalmát, istenségét; szenvedéseivel és keresztfán való halálával a halált meggyőzte s lett nekünk üdvességünk, megigazolásunk, váltságunk; általa van menetelünk az Atyához és az örök életre; neki adatott hatalom itélni élők és holtak felett, benne van bizodalunk s reményünk ²⁾. E tudomány tiszta és érthető. Nem ilyen a mit a pápa követői tanítanak. Szerintök: Krisztus második személy a Háromságban, melyet az Atya öröktől fogva szült, a kivel ez egy állatu, de személyében más; néha azon teremtő Isten, ki az Atya, néha az, ki által az Atya mindeneket teremtett; különb attól, ki idő szerint szüz Máriától született, máskor pedig a megtestesülésért ugyan az, ki az Atya; egy és kettő; nem született, de megtestesült, kettőből lett s szerkesztetett össze: örökkévaló fiúból és időszeréntiből, a ki tehát sem egyik, sem másik. Ki érti meg ezt? Ki hiszi el, a ki nem vak, az íráson kívüli szemfényvesztő tudományt? az emberi vélekedéseket kiteszi elébe Isten tiszta és együgyü ígéjének? Ki tanította ezeket s hol a szentírásban? ³⁾ Valóban ideje mély álmunkból felserkennünk . . . “

Ezekben vannak összevonva Dávid F. és az ellennézetűek tanai *Krisztus fiúságáról*; *Istenségéről* való hitnézeteiket így adja elé: „Az Isten, Istenség értelme — ugymond — különböző Aristoteles, Plato s a többi philosophusok s különböző a szentírás meghatározásai szerint. A közönséges állat [*essentia communis*], melyből a személyeket hozták ki, az első találmánya, ebből származtatták a vallásban az Istent, kitől mindenek vannak. Az írás is Mózes, Cyrust, a fejedelmeket és birákat hatalmukért Isteneknek mondja. Erre azonban Pál azt jegyzi meg, hogy noha sok Istenek vannak, nekünk csak egy van, amaz Atya, a kitől mindenek vannak. Megfoghatatlan elmének is mondják némelyek s oly állatnak, mely mindent magába foglal. De ő nem ezeket, ő Krisztussal ezt vallja: Isten ama megmérhetlen, örökkévaló lélek, mely mindeneket teremtett, táplál, betölt, bir és igazgat. Ez az Atya Isten, ki az istenségnek kutfeje, egyedül önmagától való Isten ⁴⁾. A pápa követői szerint Krisztus istensége az állatból van, személyes istenség, a mit nem vett mástól ⁵⁾, egyenlő a más kettővel . . . Feneketlen tenger, melybe ő nem kíván bele menni! Szerinte egyedüli,

¹⁾ Dávid F. *Jézus Krisztus Istenségéről* írt műve D íve, Duj és mjj levél.

²⁾ „ „ „ „ „ „ „ E ív, Euj levelén.

³⁾ „ „ „ „ „ „ „ D ív, Duj levelén, E ív 1. levele 1. old.

⁴⁾ Dávid F. „ „ „ „ „ „ E ív: mjj levelén.

⁵⁾ *Ugyanott* F ív, Fmjj levél 1. old.

önmagától való Isten az Atya. Ezt az ó és új szövetség számtalan helyen és formában igazolja. Krisztus istenségét az Atyától kapta...“ E tétel a magyar kiadásban 12. pont alatt van tárgyalva, itt-ott homályosan, a latin szövegben ellenben 7 pontban, sokkal szabatosabban, így van kifejtve: „Krisztus azért Isten, mert tulajdon fia Istennek, annak erejétől, a Szentlélektől szüznek méhében fogantatott s azon Szentlélektől Isten Fiának neveztetett. Isten minden más nevek felett való nevet s mennyen és földön hatalmat adott neki, az ő teljessége lakozik benne, főpappá kenetett, Isten akarja, hogy az angyalok is imádják, csak neki adatott, hogy legyen élete ő magában“ ¹⁾. A Fiu istenségében e szerint egyek; de születésére nézve van különbség közte és a pápások közt Azok öröktől fogva születettnek mondják, Dávid F. az idő teljességében születettnek ²⁾, istensége örök idejü, mert az Atyától vette s születése által időszeréntivé nem lett, mert Istennél nincs az időnek változása ³⁾. Azt azonban nem vallja, hogy Krisztus azon örök Isten, ki az Atya, s ki a mennynek és földnek teremtője, mert azt a szentírás sehol nem tanítja, hanem olyan, a kiben az örök-kévaló Isten tökéletessége lakozik, Isten attól az Istentől, ki őt Istenné tette és Urrá, s ő bizonyos benne, hogy mennyei szent Atyja az ő testéből és véréből rendelt és adott neki üdvevitőt, kihez ragaszkodhatik, ki által az Atyához járulhat s ő általa kedves lesz és kellemetes Isten előtt.“ ⁴⁾

Ezután Károlyi Péternek — egy előttem ismeretlen műve — ellenvetéseire felel s érveit czáfolja, melyek szintén a fejevári hitvita érveinek bővebb kifejtései, a miknél czéломra inkább tartozik Dávid F. *Krisztus Istenségéről* latinul irt művének főleg Békes Gáspárhoz intézett ajánló-levele, melyben őt egyháza Mecenásának s kora azon Gamalielének nevezi, a kit érdekel annak tudása: vajjon Istentől van e az általuk hirdetett tudomány vagy nincs? kérte őt, nehogy egyet-értsen ellenfeleik gonosz szándékával, sőt inkább [nem őket, kik csak az ország jogait követelik], hanem Isten ügyét, melyet azok különböző csselfogással el akarnak temetni, megvédelmezni igyekezzenek; mert köztudat, hogy miután azok érveik súlyát és értékét számbavéve, az atyákat, conciliumokat és akademiákat, mint leghatalmasb fegyvereiket sikertelenül használták fel, most személyeik ellen kezdenek dühöngeni, s összeesküvést forralva, mint a római Antikrisztus tüzzel-vassal leselkednek utánok, bár jól tudják, hogy az igaz hitet, sem mesterséggel, sem erőszakkal meg nem ronthatják. Ők nem csudálkoznak a gyuladás felett, a mit elleneik az ő veszélyeztetésükre kezdenek [mintha még valami új történhető lenne!] mert ismerik, mi volt sorsa mind-örökké fejöknek, Krisztusnak s egyháza tagjainak, valamint a hívek

¹⁾ *Egyháztörtén. Emlékek.* II. Dávid F. irod. eml. XXII. sz. B ív, BUJ. C ív, 1. levél.

²⁾ *Ugyanott* II. Dávid F. irod. eml. XXI. E ív, EUJ lev. 2. old.

³⁾ „ „ „ „ „ „ „ G ív, 1. levél 2. old.

⁴⁾ „ „ „ „ „ „ „ G ív, GUJ levél 1. old.

végzetes állapotát is. Vajha ők is valaha méltóknak találtatnának arra, hogy részesei legyenek egykor Krisztus kinszenvedéseinek! Egyházuk előtt rettenetesnek látszik az, hogy ez új katolikusok a pápa zabolátlan dühét s a Lutherkövetők meggyilkolására irányult kegyetlenségét annyira elsajátították, hogy nem szégyenlik ellenök hasonló gonoszságra vetemedni; de nem sokára tapasztalandják, vajjon a zsarnoksággal a győzelem rövidebb útját megtalálják-e? Hogy az ellenfél által ezen Krisztus ítélőszéke előtt álló ügy folyamában álnokság vagy külokok következtében az Urtól kijelölt idő előtt föl ne tartóztassék, kérve kéri őt az egyház, hogy tekintélyénél s bölcsességénél fogva lelke és keze munkás erejét attól ne vonja meg; mert az Ur igazsága megérdemli azt, hogy őt, a kinek egyenességéről és kegyességéről meg vannak győződve, az egész világ Krisztus serény bajnokának ismerje el. Aláírva: *Az Erdélyben egyetértő eklézsiák papsága.*

Mint a könyv tárgya, úgy az alapelvek és a rajta átvonuló szellem is az levén, a mi a magyar kiadásban, tartalmáról szólni szükségesnek nem látom. Az ajánló-levél indokolása szomorú bizonyítéka Dávid F. és követői veszélyes helyzetének s hogy protestáns ellenfelök a spanyol inquisitio legkegyetlenebb eszközeit használta megsemmítésükre. Nekik szégyen, az egyháznak gyalázat, hogy oly férfiak teszik ezt, kiknek elődei csak imént törték szét a pápai zsarnokság békóit s a kik magukat a hitszabadság barátainak kívánják tekintetni. Nem csoda, ha Dávid F. a sajtóban és közvélemény előtt keresett orvoslást üldözőik méltatlan bántalmazásai ellen s írta a: *Három személyű Isten leírása* című satyricus költeményét ¹⁾, melynek hatása a mult évi gúnyképekéhez hasonlított s ellenfeleiket csaknem összezúzta. „Tanuljátok meg — ily hely jő abban elé — hogy az égi thrónon nem ül három király, ezt csak a görög bálványimádó hit tanította. Nem, nem hármasszörny az Isten, nem is három személy-alak. Ily Istent csak az Eumenidák alkottak maguknak. Italiának volt kigyó- és Cacus-Istene. Innen jött be a keresztény vallásba a három alak, három személy, három hatalom, az Atya nélküli Fiu és anya nélkül megtestesült Isten . . . Különös! Egyik Isten a másik parancsait hajtja végre, ennél a harmadik jár közbe, míg az első az égben ül. A harmadik átömlik az elsőbe, fölkeni a másodikat s még is mind egyenlők; nem kisebb, nem nagyobb, mint a másik, mindenikkel közös Olymp uralma. Mindháromnak egy a lénye, de három különböző ábrázatja s kölcsönösen egy állatban egyesülnek. Ilyenek voltak Gorgon összefont haju kigyói, egy szemmel hárman láttak. Ilyen volt a Kadmus városi Sphynx: arcza, keze szüzé, szava emberi, teste eb, szárnya madaré, körme oroslány, farka sárkányé. Ilyen volt a három fejű Cerberus, Pluto ajtóőre. Ily szörnyekkel volt tele a Tartarus . . .” Megható ellenképe van adva ennek hátrább az Istenegység költői leírásában. „Nem képes felfogni elmém — írja a költő theologus — a Háromságot! Ily kétes Istenekhez nem tudok imádkozni. Én csak jól ismert Istent imádok, a ki min-

¹⁾ *Egyháztörténelmi Eml.* II. Dávid F. irod. eml. XXIII. szám.

den dolgok szerzője s hatalmában van a mindenség; a ki teremtette és tartja fenn a tengereket, földet s az azt betakaró eget. Ő alkotta az emberi nemet isteni szeretete szent lehével. De a jámbor népet a kigyó álnoksága bünbe ejtette, s az, a ki a szüz méhében fogantatott s nekünk Isten akaratát s nem tudott dolgok titkait értésünkre adta, bűneinkért halált szenvedve váltott meg minket. Midőn feltámadott, dicsőség adatott neki s teljhatalom mindeneken. Ő tétetett Urrá, akkorra, midőn összeomlik a teremtés alkotmánya, midőn az igaz ítélő bíró előtt reszketni fog a világ s az elaludtak teste a trombita szóra halottaikból fölkelnek... Krisztus! Isten fia, szüz hősno magzata! Te vagy a mi közbenjárónk s a roszban kiségitőnk! Te teszel kedvessé Atyád előtt s irányunkban megengeszteled, szent lelkeddel kebelünket éltetve! Oh, add Atyánk! hogy tégedet s Fiadat, Krisztust igaz hitben megismerjünk s a sok fejü hydrát, a hamis Isten tanait, távolítsd messze tőlünk, hogy a világ a te gyalázatodra, oh Krisztus! három ábrázatu bálványistent magának ne csináljon...!"

E költemény értékét annak a küzdő felekre gyakorolt nagy mérvű hatása adja meg. A bátor szót ujjongó örömmel fogadták az újítók táborában, szitkok közt tépték szét s égették hamuvá a másik párt kebelében. E költemény annyira eltűnt, hogy tudásom szerint ma csak azon egyetlen példány van fen belőle, melyből én közlöm. Melius tulzása a gúnyolódásban, fenyegetőzésben és üldözésben visszahatást szült s az önvédelem erőfeszítését idézte elé Dávid F. hívei között. Az év harcban, nyugtalanság és remény között telt el. A közvitákban a győzelmet mindkét fél magának tulajdonította. A magyarországiak — mint már említve volt — azt beszéltek, hogy az erdélyieket legyőzték; ezek az ellenkezőt állították; Melius hívei Blandratáról sok nem-valót közöltek s abból és az újítók gyakori akadékoskodásából következtek; Dávid F. és hitfelei a közönség gyakori tetszésnyilatkozatával s ellenfeleiknek a küzdelem helyéről távozni akarásával érveltek. A való az, hogy győzelem s a hitelvekben végmegállapodás nem volt, sőt a vita félben maradtnak s az 1569. erre következett váradi vita csak folytatásnak volt mondható. Még merevebbek lönek mindkét álláspont védői, egymás iránt elhidegültek, a mi azután lassanként valóságos theologusi gyűlölséggé [*odium theologorum*] fajult. Az eredmények azonban kedvezőbb állást mutattak annyiban, hogy a magyarországiak szorosabban tömörültek, álláspontjukat és tanaikat tisztázták, erejüket ez által új küzdelemre megedzve és fokozva. Dávid F. és elvrokonai helyzete javulása tényekben nyilvánult. A fejedelem már ekkor minden kételyt kizárólag részöken volt. Szívében más hitet valló uralkodó magát egy létért küzdő vallásfelekezettel ennyire nem azonosithatja. Őt ezentul élete és tettei vallják unitáriusnak. Példáját követte udvara. Lakatos és Ilia, két r. katolikus egyháztörténetíró jegyezte föl, hogy a gyula-fejérvári második nagy hitvita után hét belső titkos tanácsos lett egyszerre unitáriussá: Békes Gáspár, Hagymási Kristóf, Gerendi János, Szalánczy János, Pókai Jakab, Blandrata György, Csáki Mihály [Ilia Miklós-t ír, de ez tévedés, ily nevű tanácsos nem volt; a kanczel-

lár formaszerű áttérését pedig én — bár az egykoru Istvánffy is írja — minden kételyfelettinek nem látom] és Nisovszky Szaniszló. Unitáriusok voltak Bornemisza Farkas, a főhadi tanács tagja, az ország főbb tisztviselői, a fejedelmi tábla birái sat. Római katolikusok maradtak: a két Báthory-testvér: István és Kristóf kevesed-magukkal . . . Dávid F. ez évben hív fáradozásai elismeréseül tényleg már unitárius hitet valló egyháza által unitárius püspökké választatott. . . . Leghathatósabb bizonyíték azonban Dávid F. és hitfeleinek ez évi nagy sikerei mellett egy minden unitárius szívben maig is élő hagyomány lelkesítő emlékezete. Midőn t. i. a gyula-fejérvári hitvitáról eklézsiájába, őt áhitva váró hívei közé visszatért, a nép az ő kettős diadala által föllelkesülve elébe ment s ujjongva fogadta. Ő kérésökre Thorda- és Belközéputcza szögletén — hol híveivel találkozott — egy nagy kerek köven beszédet tartott hozzájuk s az *Egy Istenről* oly elragadó ékesszólással beszélt, hitelveit oly általános tetszés közt fejtegette, hogy a nép, a közte — sőt annak élén — volt ősz Heltaival együtt vállain vitte be őt a piaczi nagy templomba s az egész város az unitárius hitvallásra tért át . . . E hagyományt némelyek 1540-re minden alap nélkül teszik; mások 1566-ra. Én a Cornides-gyűjteményben talált egy följegyzés s a fennebb előadottak után ez évben történtnek tartom. Az 1568. év igaz joggal viselheti az *Unitárius hitvallás és egyház* születése évének nevét.

X.

(1569.) Belső és külső visszahatás. Major György támadása s Dávid F. önvédelme. A nagyváradai döntő hitvita. A Tiszán inneni és tuli reformált superintendentiák s a wittenbergi egyetemi magyar tanulók ellenvégezései. Dávid F. Prédikációi s polemikus és egyházi szónoklata jellemzése. Krisztus országáról irt könyve erkölestani része. A Dávid F. szerénti unitáriusság.

A gyula-fejérvári második nagy hitvita erős visszahatást idézett elé II. János [Zsigmond] birodalmában, a mi mind benn, mind a külföld Kálvinhitü egyházaiban ellenséges irányu tényekben nyilvánult. Dávid F. zsinati egybehívó levelében élénk rajzát adja az elsőnek. „Magyarországi egyházi szolgatársaink és atyánkfiai — ugymond ő — nem csak minket gyaláznak, a kik Isten megismert igazságát védni és megszilárdítani tartozunk; hanem a velünk egy tudományt valló papokat is az ország törvényei ellenére helyökről elkergetik, hitök megtagadására kényszerítik; a kiket közējök eklézsiába kirendelünk, szidalmaznak, magán vetélkedésre hívják ki, az igazság oltalmazásától eltiltják, öngyözelműkről s a mieink zavarba jöttéről mesterségesen kigondolt hireket közölvén: a keresztény és atyafiui szeretetet megszegik, botránnyt és veszekedést támasztanak, s azoknak, kik még tanaink igazságában eléggé megerősödve nincsenek, szívét sebezve, lelkiismeretét megháborítják.“¹⁾

¹⁾ *Egyháztörténelmi Emlékek*. I. Oklevelek s rok. törgy. VIII. sz.